

„СТАТИИ“ от ТОНЧО ЖЕЧЕВ. С., БП, 1978

Твърде непретенциозното заглавие на последната му книга е в същност една небезобидна провокация. Тя е насочена към читателя, който привикна да се отнася снизходително към появата на достатъчно много критически книги, пълни с користни венцехваления и какво ли не още, но празни откъм сериозни мисли. Тя е отправена и към самата ни критика, нуждаеща се от едно мощно самонадмогване в полза на собствената си мисия. Поне така си мисля аз, току-що прочел и последната страница от „Статии“. Но има и друго. Можеше ли Тончо Жечев да прибегне до неспитичния лаконизъм на това заглавие, ако нямаше основателна претенция за действителната значимост на текста, който започва след „невзрачното“ име на книгата му. Но да оставим предположенията и да минем на въпроса, свързан с оценката на това, с което се представя Тончо Жечев.

Доколкото в случая става дума за моето мнение, аз вече го подказах с уводните изречения на тази рецензия. А ще побързам и веднага, пак заради това „никакво“ заглавие, да кажа, че в книгата на Тончо Жечев наистина има статии. Превъзходни литературнокритически статии, чудесен плод на майсторското му перо, което го наложиха като първостепенен български литературовед. На с. 12 от разглежданата книга ще прочетем убеждението на Жечев, че „всички значителни съвременни литературоведи и критици виждат своето дело не като тесни специалисти, а във всеобщата му онтологическа връзка с кардиналните въпроси на живота и човечеството“. Радостно е, че когато говорим за автора на „Статии“, ние можем без никакво съмнение да използваме питираната мисъл като персонална характеристика. Най-хубавото в досегашното творческо дело на Тончо Жечев го представя като истински широк специалист в иначе специфичната проблематика на литературознанието, а също и на народопсихологията.

Това ни доказват и нещата от последния му критически сборник, които, събрани заедно, актуализират своето значение и удвояват въздействената си сила, позната ни от първоначалното публикуване на статиите в периодиката. Моят емоционален памет е съхранила онези чувства, които предизвиква сред няколко млади литературни критици

текста на „За един стих на Ботев“, отпечатан преди време в „Литературен фронт“.

Като някои други книги на Тончо Жечев и „Статии“ е категоричен израз не само на едно критическо дарование, което, обогатено с натрупания опит и многоизмеримата ерудиция, води до предпоставяния от тях успех. Сборникът е израз и на високото съзнание, което има Жечев за ролята и отговорността на творческата си работа. На тази работа той гледа и като на своеобразна възпитателна дейност. „За един стих на Ботев“, в това ще се убеди всеки, който прочете статията, е написана не само от чисто професионални подбуди, а и поради възгледа за възпитателното значение на критическата и изследователската работа. Тончо Жечев се включва в спора около местоимението в едно Ботево стихотворение, защото този спор „опира до цялата естетика на Ботев, до философията на неговото творчество и най-общо до методологията при разглеждането на българската литературна еволюция“ (с. 57). Разрешаването на спорното, а то никак не е маловажно в конкретния случай, неминуемо ще помогне на българина да възприема още по-точно Ботев. Ето какво възпитание имам пред вид: възпитанието на критиката, което тя трябва да упражнява върху читателския вкус, върху хуманитарното мислене на хората. Но да си послужим пак с думите на Тончо Жечев. В статията „Методологически въпроси на българската литературна история“ той казва: „... в наше време под угроза се оказва хуманитарното възпитание и образование на човека, възпитание и образование, в чиято основа винаги е била художествената литература, тази литература, чието предназначение и смисъл е тъкмо изграждането на цялостен човек, човека като разумно и чувстващо същество“ (с. 9). Това е мисъл, свързана с възгледите на Жечев за необходимостта от написването на нова история на литературата ни. Той смята, че сред първопричините за бъдещата поява на тази история е и нейната огромна възпитателна роля, която тя ще играе. Една такава история ще бъде „ново класическо литературно произведение в нашата култура — естетически въздействащо, увлекателно като роман, живо като полемика, вълнуващо като свежо открита истина, дълбоко като философска проза, завладяващо като лирика, безпощадно като документална исто-

рия, точно и терминологически упорядъчено като наука“ (с. 11). Човек, който си представя по този начин историята на българската литература, трябва да гледа така и на собствената си критическа работа. И Тончо Жечев, подчертавам това, го прави. Ето защо от онова, което пише той, имат потребност и толкова хора, иначе далеч от проблемите на нашата литературна критика и на литературната ни история. Заради възпитанието, получавано от неговите статии и книги.

Но сега да се снем по-обстойно на поместеното в „Статии“. Книгата е съставена от три раздела, които ни показват на свой ред нейния автор като теоретик и историк на българската литература, като вещ познавач и тълкувател на проблемите, отнасящи се до съвременния литературен процес, в частност и до състоянието на критиката ни, като човек-общественик и не на последно място — като превъзходен мемоарист. Публикуваните спомени за Никола Фурнаджиев и Цветан Стоянов са увлекателни мемоарни разкази, които освен всичките си фактологично-познавателни достойнства имат и качествата на повествования, каквито срещаме в хубавите белетристични книги.

Не искам да противопоставям разделите един на друг, защото сравнително еднакво добре те ни показват онова, което може перото на Тончо Жечев. Казано образно, силата на това перо може да почувствуваме от различни статии, намиращи се в първия, втория или третия раздел.

Нека да започнем с първия. Той се открива с вече цитираната статия „Методологически въпроси на българската литературна история“. Тя има скромното подзаглавие „бележки“, но поради дълбочината и оригиналността на мислите, които съдържа, както и заради тяхната широка идейна и тематична обхватност статията има характер на „визитна картичка“. С нея Тончо Жечев, независимо дали го е преследвал съзнателно, доколкото статията е написана по съвсем конкретен повод, ни представя в синтезиран вид своите идейни и естетически възгледи, мировъзрението си на учен-марксист, в чиято духовна нагласа има твърде много от възрожденската страст на литераторите ни от миналото. Онази страст, която означава да подчиним всеки от написаните си редове на идеята за духовното издигане на нацията.

В цитираната статия Тончо Жечев се позовава на една мисъл, която принадлежи на Шилер — „Нужна е цялата световна история за обяснението на един отделен момент“. Аз ще си позволя твърде произволната перифраза, за да изтъкна, че е нужен много критически талант, за да напишеш „бележки“ по методологическите въпроси, засегнати в статията. И става дума не за какви да е въпроси, а за твоето мнение по един проблем, който в известна степен се отнася до цялата нация — историята на литературата й.

На мен винаги ми е импонирал дискретно прикрития емоционален тон в статиите на Жечев, който никъде няма да усетим като дразнеща патетика. И в разглежданата статия той не прави нищо, за да скрие възлениения си. Независимо дали влиза в открита полемика или пък се съгласява донякъде с нечии други възгледи, Тончо Жечев е постоянно емоционален, но никъде субективистичен. Може и да не му е мястото в една рецензия да правя такива характеристики, но нали статиите и книгите се пишат не от абстрактното същество „учен“, а от живия човек-учен, който им придава извънредно много от своя морал, от своя темперамент, от цялата си душевност.

Но по-конкретно. В „Методологически въпроси на българската литературна история“ Тончо Жечев споделя изцяло възгледа на Роберт Вайман за методологията на литературната история. Като цитира известния учен от ГДР, той продължава по-нататък, споделяйки, че неприлагането на основния методологически принцип в досега известните ни литературни истории или неговото вулгаризиране е попречило да извършим една голяма крачка в литературната наука. Само на основата на „нашето днешно отношение“ към литературата на миналото (Р. Вайман), с основание смята Тончо Жечев, ние ще си изработим истински правилната методология. Или, както пише в статията си той, само „Подобен подход към миналото ще ни избави от твърде и твърде затегналия се и продължил даскалък в нашата област, това неподотворно схващане на литературната история като сума от механични знания, от историческа информация, от фактологични натрупвания, които без морален и моралистичен съвременен трепет и усет в интерпретацията могат да предшествуват истинската история на литературата, но не и да я заместят“ (с. 18).

По другия основен методологически въпрос, свързан с бъдещата история на литературата ни — за националното своеобразие на българската литература, Тончо Жечев развива изключително интересни мисли. Като говори за закъснялото ускорено развитие на нашата литература, той посочва правилно, че важният въпрос за нейната самобитност винаги е оставал на втори план или се поставя късно. И затова, подчертавайки, че книгата на Г. Гачев има за нас „стапно значение“, Жечев същевременно му възразява. При съветския литературовед, казва той, „Развитие“ (на българската литература — Б. К.) се представя само от въгъла на печалбите по пътя, а не се виждаха загубите и особено опасностите от загуба на творческа оригиналност и народностна самобитност“ (с. 21). Но ето какво е мнението на самия Жечев по въпроса за самобитността на българската литература. На с. 20 той пише, че нейното своеобразие „се състои не в издмирането на собствен образец, а в пътищата, чрез които

тя се стреми да постигне на основата на националния живот и история най-развитите и могъщи литератури на европейските народи". Сигурно има и други схващания, но лично на мен това ми се струва най-близо до истината.

След разглежданата статия в раздела следват „Ботев и безсмъртието“, „Към прочитата на първото стихотворение на Христо Ботев“ и „За един стих на Ботев“. Поставени една до друга, тези работи образуват чудесен „триптих“, в който литературнокритическите редове на историка-изследовател са обогатени от поетическите интонации на есеистичното изложение. В статията „За един стих на Ботев“ Тончо Жечев отбелязва, че „за разбирането на всяка дума у Ботев е необходимо чувстване и разбиране на всичко българско от преди и след него“ (с. 64). Само „Българският Великден...“ да беше написал авторът на рецензираната тук книга, ние щяхме да имаме всичките основания да твърдим, че той притежава това „необходимо чувстване и разбиране“. И тъкмо по тази причина „триптихът“ за Ботев не е пореден опит да се пише за нашия национален гений, а фактически принос в литературата за него. Но Тончо Жечев не спира след работата си над спорното, което е привличало много изследователи на Ботев. Той е категоричен, когато иска да се възстанови мостовете, употребено от поета в класическия му стих за безсмъртието на бореца. Но той е толкова категоричен и когато предлага насока за по-нататъшните изследвания върху Ботев. „Липсва ни — пише Жечев — обща идея за отношението на Ботев към завареното наследство, към българската народностна култура изобщо, което може да бъде единствената здрава основа за решението на редица частни въпроси, с които неизбежно ще се сблъскаме и напред“ (с. 65). И по-нататък: „Колкото и да е рисковано, трябва да се предприемат опити на материалистическа основа да се потърси обяснение за необикновената провидческа способност на Ботев в миналото, да се види той като продукт на колективния, съборен опит на нашия народ, като негов върховен изразител, което по мое убеждение е основата на пророческите му дарби на поет и мислител“ (с. 67). Искането ми се да вървам, че Тончо Жечев, който е мислил много върху Ботев, някой ден ще ни зарадва със своето обяснение за тази „провидческа способност“ на националния ни поет.

От останалите работи в първия раздел на книгата (малки статии за Елин Пелин и за прозата на Яворов и една рецензия за спомените на Ефрем Каранов) се убеждаваме за пореден път в неизменната страст на Жечев да търси идейно-естетически стойности, останали поради една или друга причина извън вниманието на тези, които изследват литературното ни наследство. Ето и за класика на българската литература Елин Пелин е

писано толкова много, но като че ли Тончо Жечев е първият, който вмениява като дълг на критическата ни мисъл да се разбере „откъде този чужд на всяко морализаторство, на идейните и моралистични учения, толкова български в своята душевна простота и естествено писател, вземаше кураж така безапелационно да съди, откъде знаеше какво е добро и какво зло, какъв е този сигурен арсенал на неговата морална увереност и устойчивост?“ (с. 72).

С не по-малък интерес се четат и вторият раздел от книгата. Тук ще намерим статии на Тончо Жечев за Емилиан Станев и Богомил Райнов, неговия отзив за критическата проза на Ефрем Карафилов, статии по проблеми на романистиката, която се пише в наше време, а също и спомените за Фурнаджиев и Цветан Стоянов. И в този раздел ние усещаме неспокойната критическа мисъл на Жечев, настоятелния му стремеж да ни накара чрез някой проблем от литературата да се взрем с по-голяма проникателност в съвременността, на която сме граждани. Дали ще споделя свои мисли за „съотношението между емоция и разум в съвременния човек“ („Нови проблеми — нови романи“) или ще ни говори „за участта човешка“ на персонажите от книгите на философа Емилиан Станев, авторът на „Статии“ е неизменно с позицията си на мислител, който търси същината на българина от миналото и сегашния ден. И който никога не е смятал литературоведската си работа ограничена само в границата на „чистото“ литературознание. Ето само един пример, произволно взет от спомена за Цветан Стоянов. Когато разказва за непрежалимия си приятел и колега, насищайки мемоарното повествование с толкова обич и болка, Тончо Жечев не пропуска възможността да изведе персоналната характеристика до нещо, което е присъщо за българския дух: „Нашенско и средиземноморско беше това усещане на умерената и ласкавата природа не като враждебна на духа, а като единствен негов истински дом, той не можеше да си представи пиришеството на духа на скудна и некусна трапеза. Разбираш и търпим за всичко човешко, той повечек клонеше към ренесансовия идеал, към хармонията и нищо не му беше толкова чуждо, колкото екстремизмът във всичките му възможни превъплъщения“ (с. 129, 130).

И стигаме до третия раздел на книгата. Той съдържа двете „отшумели полемки“ — така Тончо Жечев е нарекъл известните ни от преди статии „Критическо превъоръжаване и една кратка история“ и „Прибързани откровения“, както и по-нови статии, засягащи проблеми на естетическото възпитание и художествената литература, на преводната литература и националната култура и др. Повечето от тези работи независимо от времето, през което са написани, издават склонността за полемика у Жечев, разкриват ни неговите несъгласия с някои страни от атмосферата

(най-общо казано) в нашата култура на съвременния ѝ етап или в критиката ни. Сега бих искал да спра вниманието си повече на „отшумелите полемики“, защото те са действително, както ги нарича Тончо Жечев, „принос и подсещане за историята на нашата съвременна критика“ (с. 220).

Знам, че през 60-те години статията „Критическо превъоръжаване и една кратка история“ е вдигнала шум поради съвсем понятни причини (хората обичат да наблюдават всякакви видове спорове, спречквания, кавги и пр.). Не му е мястото тук да изразявам своето отношение към нещо, което принадлежи вече на по-близката ни литературна история. Но искам да кажа, че мен ме вълнува воюващата страст, с която Жечев е отстоявал своите възгледи. Много от изказаните мисли, взети като отделни фрагменти, и сега не са загубили актуалност, и днес ни карат да мислим, ако сме истински ангажирани с проблемите на литературата и критиката. Ето един пример: „Мога спокойно да кажа, че нищо не ми е така чуждо, както субективизмът. За мен той е мъртво царство, където вместо будната мисъл и чувство господствуват стилистически прищевки. Човек настръхва, когато ви слуша, защото опитът, преди всичко вашият опит, ни научи, че от подобни приказки следват посегателства върху свещените права на личността, върху нейната жажда да узнае истината за света (с. 230). Ето и друг пример за истина, която нежелана, продължава да властва и в днешния етап от развитието на литературата ни: „Напъните на много „художници“ да създават „художествени образи“, сюжети и т. н. убиха дори на критиците апетита да ги четат. Лишени често от елементарно непосредствено чувство и пластически дар, някои „художници“ биха спечелили, ако познаваха себе си, своите възможности, ако се научеха да мислят, ако четяха повече, отколкото пишат. Тогава можеха да ни дадат нещо от откровенията, които в себе си, във всеки случай повече, отколкото от постоянната си и нелепа преструвка на „художници“. Именно тяхното творчество е мит, който чака своето разбулване (разр. Б. К.)“ (с. 239).

И нещо друго за тази статия. Нейното поместване в сегашната книга на Тончо Жечев ме кара да почувствавам още по-силно липсата от откровени полемики върху състоянието на нашата литературна критика, както и нуждата от статии на днешни критици, написани с подобна страст, убеденост и напътствателност. Уж и сега се провеждат разговори върху различни проблеми, но какво се случи, какво се обхвърла в душата на критика, че той повече не иска да предизвика спор, пък ако трябва и скарване? Вместо полемиките на преден план излязоха критиците — „сервитьори“ (според сполучливия израз на Радой Ралин), които с френска галантност обслужват властимающите писатели.

Статията „Прибързани откровения“ (писана през 1967 г.) е също доказателство за граждански мислещия Тончо Жечев. Всичко от онова, за което става дума в нея, важи до голяма степен и сега, двайсет години след нейното първоначално отпечатване. В тази статия Жечев говори за гибелните последиствия от „услужливата критика, скромничка, без зъби, без идеи, без реална духовна власт“ (с. 251). Не мога да не цитирам и още една мисъл от „Прибързани откровения“, която два пъти повече, отколкото през 1967 г. характеризира „климата“ на 1979: „Ние, които поради житейския си критицизъм никога не сме търпели интелектуална диктатура, висок нравствен авторитет на свои съвременници, сега от нищо не се нуждаем така, както от авторитетни мислители и ценители. Трябва ни чепатият бастун на Пенчо Славейков, неговата безапелационност, това, което са били за времето си Каравелов, Христо Ботев, Петко Славейков. Вместо това публично започваме да измерваме критическата си мисъл с броя на рецензираните книги, да намираме за нещо естествено обезличения и гладен редакционен скитник, който само се отлежда в кой писателски катун ще станува. Не сме ли загубили и срама си? (разр. Б. К.)“ (с. 251).

Изкушението ми да продължа с цитати от тази статия е огромно. Но колкото и да се позовавам на мислите на Жечев, аз не мога да спомена за всичко. Затова искам само да наблегна още веднъж, че всички, които честно мислят за нашата литература и за критиката ни, трябва по-често да се връщат към нея. Нека да си я препрочитат редовно и нека тези, които пък не мислят за литературата ни, но се хранят от нея (и то как!), бъдат по някакъв начин принудени да я научат наизуст.

В заключение. В статията „Прибързани откровения“ (на с. 258) Тончо Жечев пише накрая: „... сега критиката ни се нуждае от по-стабилна историческа, социологическа, идейна и нравствена основа, от приемственост и ... безпокойство“. Всичко това го има в новата книга на нашия голям литературовед, в цялата му дейност на литературен критик и историк.

Божидар Кунчев

„СЪВРЕМЕННИЯТ БЪЛГАРСКИ РОМАН“
от БОЯН НИЧЕВ, С., БП, 1978. 522 с.

Книгата на Боян Ничев „Съвременният български роман“, резултат от сериозни научни проучвания в продължение на едно десетилетие, е фундаментален труд, първо по рода си цялостно изследване на съвременния български роман в литературноисторически и теоретически аспект. Като изключим по-